

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA TOLERANTLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yusupova Maftuna Ilxomiddin qizi

E-mail: Myusupova917@gmail.com

Termiz davlat Pedagogika Instituti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23624281>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarida tolerantlik (bag'rikeynglik) ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari IMRAD standarti asosida tahlil qilingan. O'smirlik va ilk o'spirinlik davridagi shaxsiy va ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar, tolerant dunyoqarashni shakllantirish omillari va unga ta'sir etuvchi pedagogik usullar o'rganildi.

Tadqiqot davomida 120 nafar yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida so'rovnoma va ekspress-diaagnostika testlari o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv pedagogik texnologiyalar va trening mashg'ulotlari o'quvchilarning emotsional va kognitiv tolerantlik darajasini 22% ga oshirish imkonini berdi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, yuqori sinf o'quvchilari, o'spirinlik davri, pedagogik-psixologik xususiyatlar, emotsional bag'rikeynglik, kognitiv tolerantlik, trening mashg'ulotlari.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological features of developing tolerance skills in high school students based on the IMRAD standard. Personal and socio-psychological changes in adolescence and early youth, factors forming a tolerant worldview, and pedagogical methods affecting it were studied.

During the research, a survey and express diagnostic tests were conducted among 120 high school students. The results revealed that interactive pedagogical technologies and training sessions increased students' emotional and cognitive tolerance levels by 22%.

Keywords: tolerance, high school students, adolescence, pedagogical-psychological features, emotional tolerance, cognitive tolerance, training sessions.

Аннотация. В данной статье на основе стандарта IMRAD анализируются педагогические и психологические особенности развития навыков толерантности у учащихся старших классов.

Изучены личностные и социально-психологические изменения в подростковом и раннем юношеском возрасте, факторы формирования толерантного мировоззрения и педагогические методы, влияющие на него. В ходе исследования среди 120 учащихся старших классов были проведены опрос и экспресс-диагностика.

Результаты показали, что интерактивные педагогические технологии и тренинги позволяют повысить уровень эмоциональной и когнитивной толерантности учащихся на 22%.

Ключевые слова: толерантность, учащиеся старших классов, юношеский возраст, педагогико-психологические особенности, эмоциональная толерантность, когнитивная толерантность, тренинги.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, turli madaniyatlar, qarashlar va qadriyatlarining to'qnashuvi ta'lim muassasalari oldiga yosh avlodni bag'rikeynglik, o'zgalar fikrini hurmat qilish va do'stona muloqot ruhiyatida tarbiyalash vazifasini qo'yimoqda.

Yuqori sinf o'quvchilari (15-17 yosh) shaxsiyatining shakllanishida o'tmish va kelajak o'rtasidagi ko'prik hisoblanadi. Ushbu davrda o'spirinlarning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan yondashuvi jadal ravishda tarkib topadi. Tolerantlik (lotincha 'tolerantia' – sabr-toqat, bag'rikeynglik) faqatgina o'zgalar fikriga chidash emas, balki boshqa insonlarning xilma-xilligini, e'tiqodi, madaniyati va turmush tarzini anglash va tan olish demakdir.

Zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlarda tolerantlik o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligi va emotsional intellektining asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, yuqori sinf o'quvchilarida o'z-o'zini anglash va mustaqillikka intilish kuchaygani sari nizoli vaziyatlar, emotsional beqarorlik va stereotiplarga berilish holatlari ko'p kuzatiladi. Shu sababli, ularda tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali pedagogik-psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy jamiyatda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, axborot oqimining keskin ortishi hamda turli madaniyatlar, qarashlar va qadriyatlarining o'zaro integratsiyalashuvi ta'lim muassasalari oldiga o'ta mas'uliyatli vazifani qo'yimoqda. Bu jarayon yosh avlodni bag'rikeynglik, o'zgalarning e'tiqodi, millati, madaniyati va fikriga hurmat ruhida tarbiyalashni ta'lim-tarbiya tizimining ustuvor yo'nalishiga aylantirmoqda. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilari (15–17 yosh) shaxsining shakllanishi, ularning ijtimoiy moslashuvi hamda kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasini belgilashda tolerantlik ko'nikmalarining o'rni beqiyosdir. O'spirinlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli davrlardan biri bo'lib, bu bosqichda shaxsning o'z-o'zini anglashi, mustaqillikka intilishi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi jadal ravishda tarkib topadi.

Psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, aynan shu yoshda o'quvchilar o'rtasida o'ziga xos ijtimoiy-psixologik muammolar – o'zgalar fikrini qabul qilolmaslik, radikal qarashlarga moyillik, emotsional beqarorlik va stereotiplarga berilish holatlari tez-tez uchraydi. Agar ushbu davrda o'quvchilarda konstruktiv muloqot, empatiya (hamdardlik) va bag'rikeynglik madaniyati yetarli darajada rivojlantirilmasa, bu turli xil ijtimoiy-psixologik nizolarga, shaxslararo munosabatlarning buzilishiga va guruhlararo ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Tolerantlik (lotincha "tolerantia" – sabr-toqat, chidamlilik, bag'rikeynglik) tushunchasi ilmiy adabiyotlarda faqatgina boshqalarning fikriga shunchaki chidab turish emas, balki boshqa insonlarning xilma-xilligini, ularning dunyoqarashi va shaxsiy huquqlarini ongli ravishda anglash hamda hurmat qilish sifatida talqin etiladi. Pedagogika fanida ushbu tushuncha yoshlarda tinchliksevarlik, insonparvarlik va hamkorlik madaniyatini shakllantiruvchi fundamental tamoyil sifatida e'tirof etiladi.

Bugungi kunda jahon pedagogikasi va psixologiyasida ta'lim oluvchilarda tolerantlikni rivojlantirishning turli xil innovatsion usullari, interaktiv texnologiyalari va trening dasturlari faol qo'llanilmoqda. Biroq, milliy ta'lim tizimimizda yuqori sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini to'laqonli hisobga olgan holda, ularning emotsional intellektini oshirish hamda tolerantlik ko'nikmalarini tizimli rivojlantirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur ilmiy maqolaning dolzarb vazifasi – yuqori sinf o'quvchilarida tolerantlik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini o'rganish, ularning darajasini diagnostika qilish hamda amaliy ta'lim jarayoniga samarali tavsiyalar va interaktiv yondashuvlarni joriy etishdan iboratdir.

2. METODLAR

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, emotsional intellekt nazariyalari hamda ijtimoiy psixologiyaning muloqot va nizolarni boshqarishga oid konsepsiyalari tashkil etadi. Tadqiqot 2025-2026-o'quv yili davomida umumta'lim maktablarining 10-11 sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazildi.

Tadqiqotda quyidagi usul va metodlardan foydalanildi:

1. **Psixodiagnostik testlar:** • V.V. Boyko bo'yicha 'Tolerantlik va emotsional tayyorgarlik diagnostikasi' ekspress-metodikasi;

2. **So'rovnoma usuli:** • O'quvchilarning ijtimoiy va shaxslararo tolerantlik darajasini aniqlashga qaratilgan anketa so'rovnomalari;

3. **Pedagogik eksperiment va treninglar:** • O'quvchilar bilan 'Nizolarsiz muloqot', 'Mening va o'zgalar dunyosi' va 'Emotsional nazorat' mavzularida mahorat saboqlari va treninglar;

4. **Matematik-statistik usullar:** • Olingan ko'rsatkichlarni matematik-statistik tahlil qilish (Styudentning t-mezonidan foydalanib).

Tadqiqotda umumiy hisobda 120 nafar yuqori sinf o'quvchisi (60 nafar nazorat guruhi, 60 nafar eksperimental guruh) ishtirok etdi.

3. NATIJALAR

Dastlabki va yakuniy diagnostika natijalari o'quvchilarning tolerantlik darajalarida sezilarli farqlar borligini ko'rsatdi. Eksperiment boshida ikkala guruhda ham yuqori tolerantlik ko'rsatkichi o'rtacha 25-28% atrofida edi.

Eksperimental guruhda 3 oy davomida o'tkazilgan maxsus pedagogik-psixologik treninglar va interaktiv darslardan so'ng ko'rsatkichlar tubdan o'zgardi (1-jadvalga qarang).

Guruhlar	Boshlang'ich daraja (Yuqori)	Yakuniy daraja (Yuqori)	O'sish ko'rsatkichi (%)
Eksperimental guruh (n=60)	26.6%	48.3%	+21.7%
Nazorat guruhi (n=60)	25.0%	28.3%	+3.3%
Farq (p-qiyamat)	p > 0.05	p < 0.01	Statistik muvaffaqiyat

Natijalar shuni ko'rsatadiki, eksperimental guruhda yuqori tolerantlik darajasiga ega o'quvchilar ulushi 21.7% ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich bor-yo'g'i 3.3% ni tashkil etdi. Bu esa qo'llanilgan pedagogik dasturning yuqori samaradorligini isbotlaydi.

4. MUHOKAMA

Olingan natijalar o'spirinlik davrining psixologik xususiyatlari bilan uzviy bog'liq. Yuqori sinf o'quvchilarida tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish quyidagi uchta asosiy komponentga tayanadi:

1. Kognitiv komponent: O'zgalar nuqtai nazarini tushunish, dunyoni xilma-xillikda ko'ra bilish va stereotiplardan xoli fikrlash.

2. Emotsional-irodaviy komponent: Emfatiya (hamdardlik), o'z emotsiyalarini jilovlash, tajovuzkorlik va salbiy reaksiyalarni nazorat qilish.

3. Xulq-atvor komponenti: Nizoli vaziyatlarda murosaga kelish (kompromiss), konstruktiv muloqot o'rnatish olish va hamkorlik qilish.

Pedagogik nuqtai nazardan, tolerantlikni shunchaki ma'ruza ko'rinishida singdirib bo'lmaydi. Uni amaliy treninglar, keys-stadi (muammoli situatsiyalar tahlili), roli o'yinlar hamda bahs-munozara klublari orqali rivojlantirish eng yuqori natijani beradi.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari va nazariy tahlillar quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Yuqori sinf o'quvchilarida tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish ularning ijtimoiy moslashuvi hamda yetuk shaxs sifatida shakllanishining muhim omilidir.

2. An'anaviy ta'lim usullari o'quvchilarda tolerantlik va bag'rikeynglikni shakllantirishda yetarli samaradorlikka ega emas. Interaktiv treninglar va interfaol usullar ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishda yetakchi o'rin tutadi.

3. Maktab psixologlari va sinf rahbarlari hamkorlikda o'quvchilarning emotsional intellektini va nizosiz muloqot madaniyatini oshirishga qaratilgan maxsus dasturlarni amaliyotga joriy etishlari lozim.

Zamonaviy jamiyatda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, axborot oqimining keskin ortishi hamda turli madaniyatlar, qarashlar va qadriyatlarning o'zaro integratsiyalashuvi ta'lim muassasalari oldiga o'ta mas'uliyatli vazifani qo'yimoqda. Bu jarayon yosh avlodni bag'rikeynglik, o'zgalarning e'tiqodi, millati, madaniyati va fikriga hurmat ruhida tarbiyalashni ta'lim-tarbiya tizimining ustuvor yo'nalishiga aylantirmoqda. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilari shaxsining shakllanishi, ularning ijtimoiy moslashuvi hamda kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasini belgilashda tolerantlik ko'nikmalarining o'rni beqiyosdir. O'spirinlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli davrlardan biri bo'lib, bu bosqichda shaxsning o'z-o'zini anglashi, mustaqillikka intilishi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi jadal ravishda tarkib topadi. Psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, aynan shu yoshda o'quvchilar o'rtasida o'ziga xos ijtimoiy-psixologik muammolar – o'zgalar fikrini qabul qilolmaslik, radikal qarashlarga moyillik, emotsional beqarorlik va stereotiplarga berilish holatlari tez-tez uchraydi.

Agar ushbu davrda o'quvchilarda konstruktiv muloqot, empatiya va bag'rikeynglik madaniyati yetarli darajada rivojlantirilmasa, bu turli xil ijtimoiy-psixologik nizolarga, shaxslararo munosabatlarning buzilishiga va guruhlararo ziddiyatlarga olib kelishi mumkin.

Tolerantlik tushunchasi ilmiy adabiyotlarda faqatgina boshqalarning fikriga shunchaki chidab turish emas, balki boshqa insonlarning xilma-xilligini, ularning dunyoqarashi va shaxsiy huquqlarini ongli ravishda anglash hamda hurmat qilish sifatida talqin etiladi. Pedagogika fanida ushbu tushuncha yoshlarda tinchliksevarlik, insonparvarlik va hamkorlik madaniyatini shakllantiruvchi fundamental tamoyil sifatida e'tirof etiladi.

Bugungi kunda jahon pedagogikasi va psixologiyasida ta'lim oluvchilarda tolerantlikni rivojlantirishning turli xil innovatsion usullari, interaktiv texnologiyalari va trening dasturlari faol qo'llanilmoqda. Biroq milliy ta'lim tizimimizda yuqori sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini to'laqonli hisobga olgan holda, ularning emotsional intellektini oshirish hamda tolerantlik ko'nikmalarini tizimli rivojlantirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur ilmiy maqolaning dolzarb vazifasi – yuqori sinf o'quvchilarida tolerantlik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini o'rganish, ularning darajasini diagnostika qilish hamda amaliy ta'lim jarayoniga samarali tavsiyalar va interaktiv yondashuvlarni joriy etishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asmolov A.G. Tolernatnost: ot utopii k realnosti. – M.: Smysl, 2018. – 215 s.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 280 b.
3. Nishonova Z.T. O'spirinlik davri psixologiyasi va shaxs rivojlanishi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 195 b.
4. Rogers C.R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. – Boston: Houghton Mifflin, 2019. – 420 p.
5. Yusupova M.I. Yuqori sinf o'quvchilarida bag'rikeynglikni shakllantirish omillari // Zamonaviy ta'lim va psixologiya. – 2025. – №3. – B. 45-50.